

Karjalan historia – rajan historia

Yrjö Kaukiainen

Idea laajasta karjalaisen kansan asuttamasta maasta ja ikimuistoisesta karjalaisesta kulttuurista syntyi 1800-luvun jälkipuolella kansallisuusaatteen ja erityisesti kansallisromanttisen karelianismin tuotteena. Taustalla vaikutti heräävän kansallistunteen synnyttämä tarve etsiä alkuperäistä ”suurta Suomen valtaa”, ja tällöin Karjala viimeisten eppisten Kalevala-runojen maana sai aivan erityisen symboliarvon: itärajan takaisista korvista lähdettiin etsimään sitä aitoa ja vanhaa suomalaista kulttuuria ja hengenmaisemaa, jota ei enää voitu tavoittaa läntisten Suomen heimojen asuinsijoilta, ei edes Suomen-puoleisesta Karjalasta.

Karjalan historian tutkimuksessa yksi keskeisiä ongelmia – sekä käytännöllisellä että periaatteellisella tasolla – on ollut tutkimusalueen määrittely. Harva maantieteellis-etninen käsite on ollut yhtä epäselvä tai monimerkityksinen kuin Karjala. Tänä päivänäkin me puhumme Etelä-Karjalasta, Viipurin-Karjalasta, Laatokan-Karjalasta, Itä-Karjalasta, Pohjois-Karjalasta, Vienan-Karjalasta, Aunuksen Karjalasta, Taka-Karjalasta ja vielä Tverin-Karjalasta.

Tuossa luettelossa on yhdeksän nimeä, ja historiasta löytyy lisää esimerkkejä eri aikaisista Karjala-loppuisista aluenimistä; itse asiassa samaan luetteloon voisi lisätä vielä eteläisimmän Savon ja pohjoisen Inkerinmaan, joiden väestössä karjalainen elementti on joko alunperin tai myöhempien väestöliikkeiden seurauksena ollut hyvin merkittävä. Tätä käsittekirjavuutta kuvaa hyvin myös Tapio Hämyksen laskelma: hänen mukaansa Suomen yliopistoissa ja korkeakouluissa oli vuoteen 1990 mennessä tehty lähes 230 Karjala-aiheista opinnäytettä ja niissä oli käytetty noin neljääkymmentä erilaista Karjalan alueen määrittelyä.

Karjala-nimen produktiivisuus selittyy luon-

tevasti historiallisilla tekijöillä: aluetta ovat eri aikoina halkoneet valtaraajat ja valtioiden väliset rajat, joiden siirtyminen on luonut tarvetta uusiin aluenimikkeisiin. Toinen samaan suuntaan vaikuttanut tekijä on ollut asutuksen ekspansivisuus: alkuperäinen noin 150 x 100 kilometrin alueen käsittänyt kanta-asutus synnytti aikojen kuluessa eränkävyn ja uudisraivauksen kautta tytärasutusten jatkumon, joka ulottui etelä-pohjoissuunnassa Suomenlahden ulappa-saarilta ja Pietarin eteläpuoliselta Inkerinmaalta lähes 900 kilometrin päähän Kantalahteen ja länsi-itä suunnassa vanhan Lappeen kihlakunnan länsireunalta hyvinkin 500 kilometrin päähän Äänisjärven itäpuolisiin korpiin. Kolmantena tekijänä on vielä mainittava se, että rajanveto karjalaisten ja eräiden muiden Laatokan ja Äänisen itä- ja eteläpuolella asuneiden itämerensuomalaisia kieliä puhuneiden kansojen tai heimojen välillä on hyvin tulkinanvaraista: monesti on vaikea sanoa, mikä osa näiden alueiden väestöstä on tullut Laatokan-Karjalasta tai joltain muulta suunnalta. Jotkut tutkijat puhuvatkin ”esikarjalaisesta” kansasta joka asui Laatokan kaakkoispuolella, ja josta niin laatokankarjalaiset kuin inkeriläiset olivat eriytyneet.

Yhtenäinen Karjala on epähistoriallinen käsite

Idea laajasta karjalaisen kansan asuttamasta maasta ja ikimuistoisesta karjalaisesta kulttuurista syntyi 1800-luvun jälkipuolella kansallisuusaatteen ja erityisesti kansallisromanttisen karelianismin tuotteena. Taustalla vaikutti heräävän kansallistunteen synnyttämä tarve etsiä alkuperäistä ”suurta Suomen valtaa”, ja tällöin Karjala viimeisten eppisten Kalevala-runojen maana sai aivan erityisen symboliarvon: itära-

jan takaisista korvista lähdettiin etsimään sitä aitoa ja vanhaa suomalaista kulttuuria ja hengenmaisemaa, jota ei enää voitu tavoittaa läntisten Suomen heimojen asuinsijoilta, ei edes Suomen-puoleisesta Karjalasta.

Ylimalkaan kansallisromantiikka korosti heimojen merkitystä Suomen kansan muotoutumisessa, ja tällöin se loi myös historiantutkimukseen vahvasti vaikuttaneen mallin, jonka avulla tulkittiin varhaishistoriallisia ja varhaiskeskiaikaisia lähteitä. Nuo lähteet itsessään ovat kuitenkin niin niukkoja, että niiden avulla ei voida varmasti päätellä, millaisia yhteiskunnallisia instituutioita nuo heimot olivat saati sitten, millainen heimohenki niitä sitoi yhteen tai erotti toisistaan. Arkeologiset löydöt kyllä osoittavat maamme esihistoriallisen asutuksen muodostaneen melko selväpiirteisiä ryppäitä, ja esinemuodot kertovat myös sellaisista paikallisista eroista, jotka oikeuttavat puhumaan enemmän tai vähemmän omaleimaisista kulttuurialueista.

Voidaan kuitenkin väittää, että edes (Varsinais-) Suomi tai Häme eivät ainakaan historiallisena aikana olleet sellaisia selvärajaisia kokonaisuuksia, kuin minä kansallisromantiikka ne halusi nähdä, ja vielä vähemmän ne saattoivat olla sitä esihistoriallisena aikana, jolloin käsite vallasta territoriaalisena, rajojen määrittämänä piiriin ei ollut vielä ehtinyt Euroopan pohjoiseen periferiaan. Vielä suuremmassa määrin nämä varaukset koskevat tietysti Karjalaa: yhtenäisestä Karjalasta voidaan puhua vain arkeologisenä löytöalueena, mutta niin sanotun kolmannen ristiretken kärjistämät konfliktit johtivat sen jakautumiseen ”idän” ja ”lännen” valta-piireihin. Keskiakaistenkaan valtarajojen merkitystä ei toki pidä liioitella – Pähkinäsaarella sovittu rajalinja ei tietenkään eristänyt näitä osia toisistaan – mutta viimeistään keskiajan lopulla poliittisen vallan ote tiukkeni myös rajaseuduista. Vähitellen myös uskonnollisen jaon merkitys korostui ja valtaraja muuttui kulttuurirajaksi.

Yhtenäinen Karjala on siis epähistoriallinen käsite, koska sellaista ei ole ollut koskaan historiallisena aikana. Ruotsin suurvalta-ajalla (1617– n.1706) koko entinen ”arkeologinen” Karjala kuului kyllä yhteen valtakuntaan (Käkisalmen lääni tosin vain ns. voittomaana), mutta silloin Laatokan-Karjalasta lähtenyt uudisasutus oli jo ehtinyt luoda itään uusia laajalaisia ”Tytär-Karjaloita”, joissa itäinen karjalainen kulttuuri säilyi koskemattomana – ja jotka ilmeisesti saivat myös väkeä kauempaa idästä.

Eikä tuo itäinen elementti hävinnyt Laatokan-Karjalastakaan, sillä Ruotsin-aika jäi siellä suhteellisen lyhyeksi. Vasta 1800-luvun jälkipuolella ja Suomen itsenäisyyden parin ensimmäisen vuosikymmenen aikana muodostui se Suomen-Karjala, jota olemme tottuneet pitämään itseltään selvyytenä. Yksi suuri Karjala on siis karelianistinen projektio, ”mentaalinen territorio”, kuten Tapio Hämynen on osuvasti kirjoittanut.

Tieteellisistä lähtökohdista Karjalan historiaa ei näin ollen voi kirjoittaa minkään yhtenäisen aluekokonaisuuden historiana. Tuntemastamme historiasta ei löydy edes lyhyttä kautta, jolloin kaikki Karjalaksi kutsutut alueet olisivat olleet samalla puolella ”idän” ja ”lännen” välistä rajapintaa. Toisaalta tuo raja ei koskaan siirtynyt kokonaan Karjaloiden ulkopuolelle. Näin Karjaloiden maat ovat aina olleet rajamaita, jaettuja maita, ainakin poliittisessa mielessä toiset itää, toiset länttä. Tämä tietysti tarkoittaa sitä, että ”Karjalalle” ei voida koskaan kirjoittaa sellaista itsenäistä tarinaa idän ja lännen välissä kuin Suomelle. Mutta ehkä juuri sen takia Karjalan historia on erityisen kiinnostava – sen avulla voidaan ehkä oppia ymmärtämään, miten suuri merkitys tuolla valtarajalla on ollut kulttuurien välisenä kosketuspintana, kuinka paljon se on estänyt ihmisten välistä kanssakäymistä, millaisia vaikutteita sen yli tai läpi on suodattunut. Kiintoisaa on myös kysyä, miten tämän kahtiajaon kokivat itse karjalaiset, ne ihmiset jotka noita alueita halusivat asua tai joutuivat asumaan?

Eikä mielenkiinto rajoitu vain tämän nimenomaisen rajan merkitykseen: ylimalkaan voidaan sanoa, että erilaiset rajat ja raja-alueet ovat aina mielenkiintoisia kulttuurien rajapintoina ja suodattumisalueina. Siitä huolimatta, että kansallisuusaate nosti yhtenäisen valtion historian tärkeimmäksi subjektiksi, sellaiset valtiot, jotka olisivat olleet poliittisesti, etnisesti, kielellisesti ja kulttuurisesti homogeenisia, olivat uuden ajan alussa pikemmin poikkeuksia kuin sääntöjä. Tavallisempaa on itse asiassa ollut, että valtarajat ovat halkoneet esimerkiksi kielialueita tai yhdistäneet toisiinsa maakuntia, joissa puhuttiin erilaisia kieliä tai (usein myös ja) tunnustettiin erilaisia uskontoja. Alankomaissa valtiolliset rajat eivät ole kai koskaan osuneet yksin ranskan- ja flaamin- (hollannin-) kielisten alueiden rajan kanssa, ja toisaalta hollannin ja alasaksan välinen raja ollut hyvin tulkinnanvarainen. Ranskalla ja Englannilla oli keltiläisiä kieliä puhuvia alamaisia (jälkimmäisillä jopa skandinaavisia keliä puhuvia), ja Habsburgien

Itävalta tai Ottomaanivaltakunta olivat todella monikansallisia ja -kulttuurisia alueita. 1600-luvun mahtivaltioiden joukossa Ruotsi oli sikäli poikkeuksellinen, että se harjoitti tietoista yhtenäistämispolitiikkaa sekä Skånessa että Käkisalmen läänissä. Silti sekään ei yrittänyt pakottaa suomalaisia, virolaisia, bremeniläisiä tai pommerilaisia alamaisiaan puhumaan ruotsia.

Mistä identiteetit syntyvät?

Ranskan vallankumouksen ja Napoleonin sotien esille nostama aate kansallisvaltiosta on kiinnittänyt huomiomme joukkoon samaan suuntaan vaikuttavia, kansallista identiteettiä tukevia tekijöitä: kieleen, kansanomaiseen kulttuuriin ja yhteiskunnallisiin instituutioihin (esimerkiksi uskontoon). Esikansallisissa valtioissa kaikki tällaiset tekijät eivät kuitenkaan olleen samansuuntaisia, ja siksi historiallisessa perspektiivissä myös eri suuntiin vaikuttavat identifikaatiot ovat merkittäviä.

Suomen historiassa on perinteisesti etsitty sellaisia tekijöitä, jotka loivat Ruotsin valtakunnan itäiseen osaan tiettyä erillisyyttä, suomalaista identiteettiä, ja suhteellisen äskettäin olemme nähneet, miten paikalliset identiteetit – ja kääntäen, alueiden väliset vastakohtaisuudet – johtivat Jugoslavian hajoamiseen ja katkeriin väestöryhmien välisiin taisteluihin. Silti olisi yksipuolista nähdä että kansalliset tai kulttuuriset identiteetit syntyvät jostain mystisistä ikaikaisista etnisistä tai kielellisistä eroista – kyllä niihin vaikuttavat myöskin poliittisen tason yhtenäistävät tai eriyttävät vaikutukset. Suomalaista identiteettiä olisi vaikea selittää ilman vuosisataista valtioyhteyttä Ruotsiin, ja vastaavasti itä- ja länsikarjalaisten identiteettien erot heijastavat suuressa määrin niitä valtarajoja, jotka me tunnemme kirjoitetun historian ajalta.

Ja jotta kuvamme suhteellisuus olisi vielä vähän täydellisempi, meidän on vielä otettava huomioon eräs elementti, joka on ollut melkein aina läsnä – ehkä kaikkein syrjäisimpiä periferioita lukuun ottamatta – kulttuurien kosmopoliittiset ainekset ja liikkuvat, kosmopoliittiset ihmisryhmät.

Yksi hyvä esimerkki kosmopoliittisesta kulttuuri-elementistä ovat uskonnot ja (useasti) niiden mukana levinneet ”pyhät” kielet (latina, kreikka, arabia) ja kirjoitusjärjestelmät. Omassa Itämeren piirissämme tällaista kosmopoliittia

elementtiä edusti myös alasaksalainen (hansalainen ja myöhemmin hollantilainen) kauppias- ja kaupunkikulttuuri. Tällaiset universaalikulttuurit toivat, tai ainakin yrittivät tuoda paikallisten kotiseutu-, heimo-, murre- tai kieli-identiteettien rinnalle laaja-alaisempia, kansainvälisiä identiteettejä.

Erilaisten toisiaan tukevien ja toisilleen vastakkaisten, paikallisten ja universaalimpien identiteettien tilkkutäkki on hyvinkin yhtä monitahoinen tutkimuskohde kuin karjalaisiksi kutsuttujen heimojen tai kansanosien kirjo. Siksi Karjalan historia tarjoaakin varsin kiitollisen historiallisen laboratorion identiteettien muodostumisen ja muuttumisen sekä erilaisten identiteettien välisen hierarkian tutkimiseen. Olenneista ei ehkä ole se, että voidaan tutkia väestöä, jolla on yhteinen ikimuistoinen kanta-kulttuuri – tätä oletusta voi olla vaikea todistaa paikkansapitäväksi – tärkeämpää on mielestäni se, että tässä tapauksessa identiteettien muutokset voidaan suhteuttaa yhteen selkeästi määriteltävään ja kontrolloitavaan muuttuunaan, kahden valtakunnan väliseen rajaan, ja jossain määrin myös tuon primaarimman valtarajan vaihteluiden synnyttämiin maakunta- tai läänirajoihin.

Tällaisten tavoitteiden toteuttamiseksi ei kuitenkaan tarvitse kirjoittaa koko ”Karjalan kansan” historiaa. Viipurin läänin historia sellaisena kuin se on nyt määritelty esimerkiksi *Viipurin läänin historia* -teossarjassa, peittää varsin hyvin sen alueen, jolla Ruotsin valtakunnan ja myöhemmin Suomen itäraja on vajaan seitsemänsadan vuoden aikana liikkunut.

Lähtökohtana on toki se vuosien 1818–1939 välisen ajan lääni, jota on totuttu kutsumaan Suomen Karjalaksi. Siinä mielessä kysymys on kansallisuusaatteen kulta-aikoihin palautuvasta määrittelystä, että Suomen Karjalan identiteetti syntyi juuri 1800-luvun jälkipuolella, mutta sitä suinkaan haluta nähdä minään yhtenäisenä kansallisena alueena saati kansallisen tietoisuuden synnyn väistämättömänä lopputuloksena. Tavoitteena on pikemmin pyrkiä näkemään tuon alueen historia rajamaan ja sillä asuneiden erilaisten ihmisten historiana.

Kirjoittaja on historian professori Helsingin yliopistossa. Kirjoitus perustuu esitelmään Suomalaisen Tiedeakatemian istunnossa 8.3.2004.